

ДОПУНЕ И ПРЕПИСКА

Лаза Костић, *Прејиска III* прир. Младен Лесковац, Душан Иванић и Милица Бујас, Матица српска, Нови Сад 2020

На научном скупу о Сими Матавуљу у Београду, 2008. године, на првој дужој паузи (ако се добро сећам), улетео је неки литерарни диверзант и учесницима Скупа поделио флајере на којима је била копија из неких старих новина... Флајер је био о Матавуљевој смрти. Умро је, наводно, испод, или изнад, неке жене. (Или му је макар позлило, па су га изнели на улицу.) Дуго сам чувао тај папирић. (Наравно да га сада нигде нема.) Зна се да Матавуљ од жена није бежао. Оставио нам је сведочанство о томе и Милан Савић у сећањима на заједнички боравак у Зајечару. (Симо Матавуљ није становао са осталим колегама из зајечарске гимназије – баш због жена.)

А сетио сам се те приче док сам читао преписку Лазе Костића и Симе Матавуља. Наиме, у Костићевом писму упућеном Матавуљу, нашло се и неколико туђих реченица. (Писмо је до Матавуља стигло преко посредника.) Пожелела је Матавуљева „луцкаста сваја” (како сама за себе каже) да Матавуљу пошаље „бисерну сузицу”. Овде ћу прекинути. Није у реду да причу о књизи Костићеве преписке почињем реченицама које не припадају овој књизи – иако се у њој, оправдано, налазе.

Но, када смо код жена у овој књизи, можда је то леп почетак. За разлику од „луцкасте сваје”, која очито није била светица, у овој књизи имамо и једну, по Лази Костићу, светицу. Наговестио сам у приказу друге књиге Костићеве преписке, у којој је један од главних Костићевих кореспондената Јулча Паланачки, да Лаза Костић није „конзумирао” брак, то јест да није спавао са рођеном женом. Теза која је уистину деловала нестварно. Међутим, у овој трећој књизи преписке налазимо званичну потврду за ту тезу. Из бечке болнице су, 1909. године, јавили Лази Костићу да нису могли да обаве преглед Јулче Паланачки до краја, јер је – *virgo!*

Е, када смо жене скинули са дневног реда, можемо прећи на пажљиво читање треће књиге Костићеве преписке, која има и поднаслов: „Допуне

за преписку I и II". (Када је овакав посао у питању, и не може другачије.) Те допуне су пажљиво урађене и „узглобљене” тамо где им је и место... А у тим допунама нашло се и писмо Јована Јовановића Змаја – које је требало да се појави још у првој књизи преписке и које је обликовало животни пут Лазе Костића, и које је, заправо, у корену свих неспоразума између Змаја и Костића. (Нема никакве сумње да је најважнија књига о којој се пише у Костићевој преписци управо *Књига о Змају*. Драгоцен је светлост коју на ту књигу баца ова преписка. Има ту, наравно, и бизарних, веселих, делова: на пример, један од повереника је и Љубомир Недић, а постојала је и једна „скупљачица”, која је „нахватала”, то каже Лаза, и четири Мађара. Ту читамо да је од Трста до Котора, као и у целој Босни и Херцеговини, али и у Црној Гори, једина књижара која има *Књигу о Змају* – књижара Пахера и Кисића у Мостару. Но, овде читамо и писмо Јована Димовића у којем се налазе прецизне опаске Лазара Захаријевића из Трста о Костићевој књизи. А из Цариграда је стигло деветоро претплатника. Но, све то ипак захтева посебан текст.)

Вратимо се накнадно објављеном Змајевом писму. А прича о том писму мора се пажљиво испричати. Јер, ту је уплетено више учесника: Младен Лесковац, Миховил Томандл, Милан Шевић... Змај је Костићу писао 1875. године. Наиме, на изборима за угарски сабор, Светозар Милетић, вођа Српске народне слободоумне странке, у јулу 1875. године, у Башаиду, губи изборе. Избори у тителском срезу су у августу исте године. Кандидат Милетићеве странке је Лаза Костић. (А победа у Тителу је више него извесна.) И тада почињу страховити притисци на Лазу Костића да кандидатуру у тителском срезу уступи Светозару Милетићу. У тим притисцима предњачи Змај. Костић баш и нема неки излаз. После тих избора – на којима није ни учествовао – почињу Костићева потуцања по свету.

То писмо објавио је Миховил Томандл 1934. године у *Гласнику историјској друштва у Новом Саду*. У истом броју *Гласника*, Младен Лесковац има чак четири текста! Дакле, знао је за постојање тог писма. Библиографију поменутог *Гласника* урадио је нико други него Младен Лесковац. Чак у Библиографији то писмо два пута помиње: и код Змајевог и код Костићевог имена. Пратимо генезу те грешке, јер збуњује Лесковчев превид. Али ако се погледа година када је Томандл објавио то писмо и ако се погледа година Шевићеве смрти – онда ће одговор бити јаснији. Да поједноставим: када је Лесковац (истина не сам) почео да објављује Змајеву преписку (приређена је само прва књига) – то је радио по Шевићевом рукопису. А Шевић није имао у рукама то Змајево писмо из 1875. године, јер је умро те године када је писмо објављено. (Све оно што је о Шевићу урадила Зорица Хацић, иде у прилог овој тврдњи. Узгред, оставштина Милана Шевића добрим делом је завршила у Рукописном одељењу Матице српске.)

Тако се догодило да кључно Змајево писмо два пута буде заобиђено! Али грешка је у овој трећој књизи исправљена.

На крају треће књиге (*Исправке*) све уочене грешке су исправљене (на пример, Турија је из Баната у првој књизи, овде враћена у Бачку...) И у трећој књизи настављен је рад Младена Лесковца, уз дужно поштовање према ономе што је урадио. Наравно, поново ће промаћи понека грешка... (Распоредићу их тако да не боле јако.) Мада овде морамо скренути пажњу и на Лесковчеве „унутрашње отпоре“... Наиме, стиче се утисак као да је Лесковац био „љубоморан“ на све оне људе који су Костића познавали и чак му били и пријатељи. (Не говорим сада само о овој преписци.) Ту мислим на Милана Савића, Милана Шевића, Светислава Стефановића... Но, нешто се може и прећутати.

У овој трећој књизи најобимнија преписка је са Светиславом Стефановићем. Поновљена је и грешка коју је Вељко Петровић направио, а Лесковац преузео, о години Стефановићевог рођења. Није 1874, већ 1877. година! (Рођен је исте године кад и Јован Скерлић, али и Исидора Секулић.)

Оптужио је Лесковац Стефановића и за лоше приређивање Костићевих писама. А није му пало на памет колико људи је учествовало у том објављивању преписке, као и то да је у Матици постојала цензура моћних часника. Но, и то се овде, колико се могло, исправило... Објављено је оно што је намерно изостављено. (Интервенисао је, у своје време, и Стефановић, због тог изостављања!) Наравно, постоји могућност да се открије још неко Костићево писмо – било их је 120 или 150 упућених Стефановићу. (Ни Стефановић није сигуран.) У овој књизи се стало код броја 96.

Узгред, ово је четврти пут да се преписка Лазе Костића и Светислава Стефановића објављује. После Стефановића у *Лейопису Мајнице српске*, ту преписку су објавили и Миливој Ненин – *Еписколарна биографија Светислава Стефановића*, Нови Сад 1995. – и Гојко Тешић – *Мирис њамњивека*, Нови Сад 2005. (Оптерећујем овај текст помињањем и Ненина, јер како другачије објаснити Душану Иванићу да је Ненин: Миливој, а не Миливоје?)

Преписка између Костића и Стефановића трајала је читаву деценију. Била је то последња деценија Костићевог живота, а прва деценија Стефановићевог литерарног живота. Види се један другачији Лаза Костић. Види се једна обзирност, види се понекад и очинска брига... Кад Стефановић нешто погрешно напише, кад крупно омаши, Костић ће написати да „сваки човек у животу има тренутака када није он...” Бринуће о материјалном стању млађег колеге по перу, као и о хигијени брачног живота. (Ма шта то значило!) Из савета младом Стефановићу, стари Лаза Костић као да открива и која је најкрупнија грешка коју је у животу начинио. (Од политике би требало – бежати!)

Рекао сам већ да је у овој трећој књизи најобимнија преписка са Стефановићем. (Могло сам додати и најзанимљивија?) Али има још занимљивих преписки: ону са Матавуљем сам већ поменуо; ту је и преписка са Владојем Дукатом... А посебно се издвајају писма Уроша Предића! Наравно, кроз читаву књигу провучене су Костићеве језичке бравуре. Кад год може да искористи вишезначност једне речи, Лаза Костић ће то и учинити. Нада је нада, али је нада и сарајевска *Haga* – тако да за објављивање неког текста увек има *Hage!* (Узгред, касније озлоглашени Коста Херман, тада уредник *Hage* – читао сам и његова писма Илариону Руварцу – посебно је брижан када се дописује са нашим Лазом!) Даље, пише Лаза, у једном писму, парафразирам: кад пишете *мени*, не помињите *менице*, јер моја жена уме да отвори писма упућена *мени*... О меницама мора да се пише на француском језику. (Узгред, Јулча Паланачки је претеча свих безбедносних система...)

Празник за читаоце јесте преписка са Урошем Предићем. (Истина, та преписка говори више о Предићу него о Лази Костићу.) Тешко да данас имамо тако пажљивог књижевног критичара као што је Урош Предић, а таквог читаоца би пожелело сваки писац, пре него што пусти рукопис у штампу. То са колико је пажње Предић читао објављене Костићеве преводе Шекспира – уз помоћ немачког превода – заслужује свако поштовање. То је тзв. критика „из брка у брк”. Сам за себе Предић иронично каже да воли да се интимно бламира. (Сачувао је Костић ту преписку, слутим, јер, очито да је у њу чешће „завиривао”). А редови о Костићевој бради – да се пребацимо на терен сликарства – заслужују да буду цитирани: „На рашћење Ваше браде нећу да утичем. Она је и досад показала се доста самовољном, расла је где и како је хтела, не осврћући се на 'критику'. Можете л' Ви бити без ње, онда то исто може и Ваш портрѐ. Нека она себи не уобрази, да је она некакав неотклоњив атрибут, и портрѐ, ако је добар, он је добар и без браде, као и с брадом; а ако не успе, не помаже му тада ни брада ни коса”.

Јасно је читаоцима да је тема преписке и Костићев портрет, који је Урош Предић, у том тренутку, требало да уради. (И урадио га је.) На слици има мало браде – као да је брада кренула да види ко је то о њој тако „критички” писао.

Код Хрвата је Лаза Костић очито познатији као преводилац. Као једног од ретких преводилаца са енглеског језика, потражио га је и Владоје Дукат, тада гимназијски професор у Осиеку. У питању је рад на припремању и превођењу школске антологије енглеске књижевности. Лаза Костић помаже Дукату не само превођењем по задатку већ и сугестијама. Сарадња у пуном смислу те речи. Наравно, у тој сарадњи има и веселих детаља. Користи Лаза речи које збуњују Дуката. Најпре, реч *оџоич* (малочас, пре неколико тренутака)... Али исписује Лаза и пророчке речи о односу Срба и Хрвата. (Мада ту није тешко бити пророк.)

Поменуће Лаза *лејџу* и *ружну* књижевност. „Заиста, ако се Срби и Хрвати не узмогну зближити и ујединити на пољу *лијејџе књије*, тада ће јамачно на развалинама наше заједничке будућности славити славу *ружна књија* (*наше* новинарство).”

О односу оних Срба и Хрвата који верују у победу лепе књижевности говори нам преписка са Томом Маретићем. Лаза Костић Маретићу пише латиницом у ожујку 1894. године; а Тома Маретић му одговара ћирилицом у марту исте године. (Можда се могло и тако сарађивати.)

Оно што ми је пало у очи док сам читао преписку са Владојем Дукатом јесу датуми... Да ли је могуће да су писма путовала брже у XIX него у XXI веку? (Јако се вара поштар из Лесковца ако мисли да ћу му прогледати кроз прсте и прећутати да је пошиљка из Лока у Лесковац путовала пола месеца!)

Али када смо већ код поште и поштара, има ту и жртва. Костићев пас Лола, у Сомбору, напао је Мађаша Михелича, мађарског краљевског поштара... Та одговорност и савесност пса Лоле, коштала је Лазу Костића 100 круна. (Мађаш Михелич је био задовољан исплаћеном сумом.) А за те паре могло се купити 25 књига – обима око 30 табака, на пример. (Пас Лола, очито, није марио за књиге.)

И дотакнимо се, коначно, грешака. Да ли је Ника Николајевић Ника или Никола? У *Лексикону јџсаца Јујославије* је Ника, у *Срјском биојграфском речнику* је Никола... Приређивали смо Зорица Хаџић и ја преписку Нике Николајевића и Милете Јакшића. Да смо само на једном месту наишли на то да је Никола – застали бисмо. Оно што би требало исправити јесте реченица приређивача о томе да није остао траг да је Ника Николајевић преводио Достојевског. Међутим, Ника Николајевић је превео *Идиотја* – о томе је остао траг у преписци са Милетом Јакшићем. (А та преписка је, добрим делом, објављена.) Наиме, Милета је добио готов превод да редигује; то је урадио и вратио Ники рукопис на дораду... Шта је после било са рукописом превода, само Бог зна. (Мој посао је и да скренем пажњу на овог заборављеног преводиоца.)

Даље, хвалио сам Садржај – начин на који је обележено где је шта. (Или сам планирао да га хвалим.) Наиме, у Садржају уз број странице на којој се налази писмо, налази се и број странице на којој се налази објашњење/напомена о том писму. (У првој књизи није се тако обележавало.) Олакшано је читање. Е, ту се нешто смакло, па се провукло неколико грешака. (Нема потребе да их све пописујем – јер неће бити нове књиге, да се то исправи...) Али ево. Напомене уз преписку са Матавуљем су се „смакле”. Пише да почињу на 595 страни, а почињу на 596. Писмо број 46, упућено Матавуљу (у јуну 1900. године) у напомени прати белешка о писму од 20. септембра 1900! И онда се даље грешка провлачи: уз писмо 47 иде напомена 46; уз 48 иде напомена број 47 и тако погрешно све до 52. писма. У напомени се онда помиње писмо упућено Матавуљу у јуну

1901. године – број 52. Но, тог писма/разгледнице у књизи нема! Остала је само напомена. (Али је забележена сигнатура тог писма: Рукописно одељење Матице српске 55.645.) И онда од 53. писма све је поново у реду!

Нећу сводити рачуне с Костићевом преписком. Могу поновити само оно шта смо Лази Костићу дужни. Мада пре тога могу поновити Костићеве речи о томе да се на рад претходника морамо осврнути... („Какви су да су, ко се лаћа иза њих истог послата, а пише неки увод, и неке опаске, ваља бар да их спомене“) Морам их поновити, јер то јесте болно место... (Увођење цитатности захтева од нас „вулгарну“ колегијалност и цитирање само својих – блиских – савременика!) И морам се задржати на Костићевом односу према језику. Језик је велика и лепа тема и ове преписке и није згорег скренути пажњу да се Лаза Костић обраћа за помоћ и Јовану Живановићу. (Скерлић га је живог сахранио!) Заложите се, на пример, Јован Живановић да се каже *зајребачки* – као што народ говори – а не *зајрејски*, као што пише Стојан Новаковић.

Лаза Костић је свестан, више него други, да се за језик и чистоћу језика, сви морамо борити: „Потреба је наше књижевности да ми писци један другога опомињемо и дотјерујемо, само ћемо тако доћи до удесног и непријекорног књижевног језика“.

Јасно је да нам ова преписка даје мање познату страну Лазе Костића. Пусти и обесни Лаза изгледа сасвим другачије него слика која је о њему створена. Али као да се испуњава и молба Радивоја Симоновића упућена Младену Лесковцу, да се Лаза „обели“. После ове књиге нико неће моћи с покрићем да пише о Лази Костићу као о неодговорном човеку. Лазино схватање одговорности и пред историјом, али и пред савременицима, надилази наше данашње схватање одговорности. (Узгред, бежао сам од актуелности ове књиге – нисам цитирао речи Радивоја Симоновића о колери, нити речи Лазе Костића о парламентаризму.)

А дуг Лази Костићу остаје. Желео је да објави Документарну историју *Књије о Змају*. Била би то књига препуна заборављених, минорних имена, али књига која би показивала шта бива са човеком који не иде утрвеним стазама...

Када Лази неко учини услугу, Лаза ће рећи да једва чека да му се освети, то јест да му услугу врати. Нећу после овога рећи да је Лаза Костић један од најдуховитијих Срба – откако се на српском језику пише. Нећу то рећи, јер се плашим да би многи наши савременици – да се прisetимо „луцкасте сваје“ с почетка текста – пустили „бисерну сузицу“...

Др Миливој С. НЕНИН
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
neninlok@yahoo.com